

Een vriendschap tussen twee geneesheren, pioniers op psychiatrisch en sociologisch gebied, F. W. van Eeden en A. Aletrino

door C. M. Verkroost

Inleiding

Arnold Aletrino werd als Aron Aletrino bij het bevolkingsregister te Amsterdam op 1 april 1858 ingeschreven. Aron is duidelijk afgeleid van Aäron en herinnert aan de oudere broer van Mozes.

Aletrino nu, was de tweede zoon van Selima Pinedo en Samuel Aletrino. Zij behoorden tot de Portugees-joodse gemeente te Amsterdam aan het Joseph Daniël Meyerplein en waren welgestelde Amsterdammers. Aron werd Arnold genoemd en werd met liberaal joodse denkbeelden opgevoed, wat hem van meet af aan plaatste tussen orthodoxe joden en niet-joden. Waarschijnlijk heeft hij zijn voornaam als een joods stigma beleefd en heeft hij zich uit schaamte en vrees Arnold, Nol en in zijn vriendschap met Frederik van Eeden e. a. Sam laten noemen. De problematiek in verband met de voornaam heeft grote invloed op de ontwikkeling van Aletrino's gevoelsleven gehad. Na zijn gymnasiumopleiding bezocht hij het Atheneum Illustre dat juist universiteit werd toen hij zich voor medicijnen liet inschrijven (1877). De keuze van dit vak werd geenszins bewust gemaakt, maar vloeide min of meer uit de omstandigheden voort, vooral doordat hij als tweede zoon iets anders moest doen dan het zakenleven van vader en oudste broer.

Toch bracht Aletrino positieve kwaliteiten voor zijn aanstaand beroep mee. In de eerste plaats was hij vriendelijk en gevoelig voor sociale noden en misstanden, hij bezat een ruime belangstelling en nooit is het hem om materieel gewin te doen geweest. Aanvankelijk was hij dus om meerdere redenen onzeker, maar langzamerhand is hij met name voor sociale wetenschappen tot een voorvechter uitgegroeid. Waarschijnlijk liggen zijn onzekerheid en strijdlust in elkaars verlengde. Kort en goed: Aletrino was een man van karakter. Reeds als student vervulde hij dan ook bestuursfuncties en publiceerde hij zijn ideeën.

Schrijfster is verbonden aan het Instituut voor Algemene Gezondheidszorg en Epidemiologie te Utrecht.

Het was onder meer zijn belangstelling voor literatuur die een relatie met Frederik van Eeden mogelijk maakte. Deze relatie groeide uit tot een hechte vriendschap en duurde tot Aletrino's dood in 1916 voort. Wat Frederik van Eeden betreft duurde de vriendschap ook voort na de dood van 'Sam'. Dit blijkt uit het feit dat hij hem in een spiritistische seance in 1916 tweemaal liet oproepen, terwijl hij in hetzelfde jaar een mooie necrologie over hem schreef en een gunstige beoordeling over Aletrino's biografie van Napoleons laatste levensjaren publiceerde.

De vriendschap tussen de beide geneesheren berust geenszins uitsluitend op collegialiteit, liefde voor de schone letteren en belangstelling voor afwijkend gedrag bij mensen, maar veeleer op hun eigen psychische structuur, waarin enerzijds raakvlakken, anderzijds tegenstellingen aanwijsbaar zijn en waardoor ze elkaar in hoge mate aanvulden¹.

Wat die raakvlakken betreft, moet men denken aan hun gevoeligheid, die soms tot overgevoeligheid kon derailleren². Wat hun tegenstelling betreft, kan men denken aan Aletrino's grote aanhankelijkheid en behoefte aan begrip en Van Eedens grote behoefte om te helpen, te adviseren, en aan zijn voldoening bij deze bemoeienissen. Want zoals onder andere uit zijn dagboeken blijkt, was Van Eeden in hoge mate onzeker, weifelend en zoekend naar een vaste basis voor al zijn denken en doen. Terzijde zij opgemerkt dat Van Eeden zich van die onzekerheid nooit heeft kunnen ontdoen, waardoor hij uiteindelijk vluchtte in de RK³.

Een belangrijk raakvlak is zeker de liefde voor de schone letteren. Als 'tachtigers' kan men globaal beschouwd zeggen, dat Aletrino onder invloed van het naturalisme werkte en Van Eeden in hoge mate romantisch gebleven is.

Wat schrijven voor Aletrino betekende? Hij zocht in zijn kunst troost voor wat er in hem schrijnde. G. Stuiveling heeft zijn positie als volgt beschreven: 'Het gruwelijke pessimisme van den arts Aletrino is het uiterste, waartoe het on-lyrische naturalisme in Nederland is gekomen'. Frederik van Eeden hield niet van Aletrino's woordkunst die hij als 'een drukkende, griezelige nevelachtige nachtmare' aanduidde en sprak dit oordeel tegenover zijn vriend uit.

Om tot goede conclusies te komen betreffende de positie van Aletrino in de letterkunde van zijn tijd zou een diepgaande studie nodig zijn met citaten uit zijn werken. Ons gaat het om enkele aanduidende lijnen onder andere tot begrip van een diepgaande en duurzame vriendschap in het leven van de geneesheer-psychiater Van Eeden en de geneesheer-criminoloog en psychiater Aron Aletrino, beiden geplaatst tegen hun persoonlijke achtergronden.

De vriendschap

De vriendschap neemt een aanvang in 1878; Aletrino was dus 20 jaar

oud en Van Eeden 18. De eerste had een depressieve periode en Van Eeden was nog niet geheel ontgroend. De eerste diepere contacten vonden plaats op een wandeling langs de Amsteldijk en een rustpauze in de Kruislaan (Amsterdam-Oost). Beiden waren toen al overtuigd van het feit dat de geneeskunde niet almachtig was of zoals Aletrino meende: de dood is de partner van het leven. Dit besef is als 'leidmotief' te beschouwen van Aletrino's literaire voortbrengselen en heeft ook zijn leven beheerst⁴.

Aletrino is vaak ziek geweest of beter gezegd, hij heeft zijn gehele leven gesukkeld en schrijft daarover aan Van Eeden, maar ook aan Van Looy, met name over zijn oogziekte. 'M'n oogen namelijk hebben in een staat van rotheid verkeerd, waarbij de drinkputten van Jeruzalem een toonbeeld van Hollandsche zuiverheid zouden zijn'. Zijn schets 'in 't donker' hangt met deze situatie samen. De oogziekte heeft een diepe indruk op Aletrino gemaakt. Merkwaardigerwijs heeft ook Fr. van Eeden aan een oogziekte geleden, en wel toen hij 15 jaar oud was. In ieder geval een overeenkomstige ervaring van beide mannen. Waarschijnlijk werd Aletrino voor zijn oogziekte behandeld door Willem Marius Gunning. Tot een volledige genezing kwam het niet. In een gesprek met E. d'Oliveira verklaart hij: 'Ik sukkelde jaren lang met mijn ogen en moest wel eens weken lang in het donker zitten'. Zijn moeder las hem vaak voor.

In mei 1886 doet Aletrino zijn artsexamen voor de tweede keer; in 1885 namelijk was hij gezakt. Financieel staat hij er slecht voor, vooral door de scheiding van zijn ouders. Van Eeden leent hem geld, maar een assistentschap bij prof. Hertz⁵ verbetert deze situatie zozeer dat hij Van Eeden zijn geld terug kan geven. Zijn werk in het Binnengasthuis te Amsterdam deprimeert Aletrino zeer, maar een tegengewicht vindt hij in de gesprekken met Van Eeden die onder dezelfde indrukken leeft.

Een duidelijk spoor van hun samenwerking vinden we in de passages met de figuur Pluizer in *De kleine Johannes*, welke figuur uit Aletrino's fantasie is voortgekomen. Ofschoon Aletrino een tijdlang nadere contacten onderhield met Kitty van Vloten, de zuster van Van Eedens vrouw Martha, en een novelle aan haar opdroeg, verloofde hij zich (5-6-1888) met Rachel Mendes da Costa, dochter van de steenhouwer Mendes da Costa. Ze was een knap, maar lichamelijk en ook geestelijk zwak vrouwtje. Aletrino trouwde haar (juli 1892) in de Portugese synagoge te Amsterdam. Uit hun huwelijk kwamen geen kinderen voort. Volgens Marijke Stappert-Eggen bleven Aletrino's huwelijken 'vrijwillig' kinderloos. Wat 'vrijwillig' hier betekent, kunnen we nauwelijks vermoeden. Misschien moet men denken aan een zekere mate van inteelt door huwelijken tussen verwanten in de Portugees-joodse gemeente.

Van alle belangrijke gebeurtenissen in Aletrino's leven is Van Eeden getuige⁶.

In september 1888 beëindigt Aletrino zijn assistentschap bij prof.

Hertz en vestigt zich als arts in Amsterdam aan de Achtergracht nr. 25. De praktijk bevalt Aletrino niet, bloeit dus ook niet en zijn vrees voor de dood als belangrijkste partner van het leven vermindert niet. Integendeel, hij voelt zich vaak machteloos, vooral door achteruitgang en sterven van zieken. Als we daarbij bedenken dat Aletrino zijn moeder, die aan een nierziekte leed, zelf behandelde en dat zij in maart 1888 stierf, wordt het beeld van zijn depressiviteit duidelijker.

Financieel gaat het hem beter door zijn functie bij het Algemeen Ziekenfonds Amsterdam. In verband met deze functie kwam hij in aanraking met de 'minder bedeeden' op Kattenburg, wat zijn somberheid waarschijnlijk nog heeft doen toenemen.

Maar daarnaast vond hij veel tijd voor studie. Zijn belangstelling ging uit naar de waarde en de deugdelijkheid van de beroepseed voor artsen. In dit verband studeerde hij gerechtelijke geneeskunde en op 31-5-1889 promoveerde hij op: 'Eenige beschouwingen over de beroepseed der artsen'. Zijn conclusie luidt: dat de eed zoals die sinds 1878 geldt onvoldoende houvast biedt aan de behandelende geneesheer. Hoe Aletrino tot het onderwerp van zijn proefschrift gekomen is, weten we niet precies maar we moeten wel verband leggen tussen zijn onzekerheid ten aanzien van zijn beroep, vooral wanneer het ernstige gevallen betrof en de behoefte die daar bijna per definitie uit voortvloeit, aan ruggesteun, houvast, zekerheid, zedelijke en morele hulp. Bovendien zullen zijn praktische ervaringen een rol gespeeld hebben.

Aletrino's dissertatie is van mei 1888, die van zijn vriend Frederik van Eeden van 1886. Zoals al werd opgemerkt zijn de vrienden veel samen geweest, ze hebben elkaar geholpen en natuurlijk ook beïnvloed. Om over dit laatste punt iets te kunnen zeggen is een vergelijking van de stellingen nuttig. In zijn artikel over A. W. van Rentenghem schrijft Van Eeden over een stelling in zijn proefschrift: 'De onderzoekingen van Bernheim, Richet, Charchot, e.a. omtrent hypnotisme en suggestie verdienen groote belangstelling'. Dit is de stelling waarin Van Eeden (waarschijnlijk onbewust) duidt op de weg die hij zal inslaan naar het nieuwe specialisme, de psychiatrie. Aletrino heeft als stelling X: 'Bij de studie der medicijnen is het wenschelijk dat onder andere de studenten gelegenheid gegeven wordt, zich te overtuigen van de werking en de wijze waarop hypnotiseeren en suggereeren geschiedt'. Het onderwerp van F. van Eedens proefschrift was: Kunstmatige voeding bij tuberculose. Stelling VII bij Aletrino luidt: 'Bij de behandeling van chronische maagaandoeningen verdient carne pure, als voornaamste voedsel aanbeveling'. Deze stelling houdt waarschijnlijk verband met Van Eedens proefschrift over voeding om de tuberculoselijder langer in leven te houden.

Na zijn dissertatie heeft Aletrino nog veel gepubliceerd, we noemen⁷ 'Tetsover de psychische geneeswijze', 'Het tegenwoordig standpunt der crimineele anthropologie en der toerekenbaarheid', 'De crimineele anthropologie en de strafwet'; 'Over uranisme en het laatste werk van

Raffalovich', 'Over ontoerekenbaarheid: Openbare les'; 'Over eenige oorzaken der prostitutie'.

Pioniers

Als we nu de draad van vergelijkingen tussen Aletrino en Van Eeden weer opnemen, zien we dat ze beiden pioniers waren op nog bijna onontgonnen terrein van wetenschap: Aletrino op het gebied der criminologie en verwante vakken en Van Eeden op het gebied der psychiatrie, met name van de hypnose en de praktische toepassing der sociologie. Bovendien is duidelijk dat al deze wetenschappen mens-wetenschappen zijn, dit is ze stellen de mens centraal.

Aan het vijfde internationale congres voor criminologie dat in 1901 (sept.) te Amsterdam gehouden werd, werkte Aletrino mee door zijn voordracht: 'Sur la situation sociale de l'uraniste', welke voordracht veel stof deed opwaaien. Zelfs Abraham Kuyper heeft enkele malen in het openbaar daarop gereageerd. Aletrino was de eerste Nederlander die over het onderwerp homoseksualiteit (uranisme) en plein publique sprak wat eveneens het geval is ten aanzien van de prostitutie.

Het eerste congres voor natuurkunde en geneeskunde werd gehouden op 1 oktober 1887 te Amsterdam. Hieraan werkten Fr. van Eeden en A. W. van Renterghem mede door hun voordracht en hun demonstratie der hypnose. Van Eeden was niet persoonlijk aanwezig, Van Renterghem sprak over hypnose en demonstreerde enkele gevallen. Opmerkelijk is dat Aletrino onder de titel: 'Iets over de psychische geneeswijze' over hypnose publiceerde en dat de afbeeldingen van gehypnotiseerde personen schetsen van Jan Veth zijn, welke schilder dus bij bepaalde zittingen aanwezig was. (Eigen Haard, 1890). Aletrino geeft in dit artikel een kort overzicht van de geschiedenis van de hypnose en bevindt zich dus op medisch-historisch gebied. De eerbied voor de geschiedenis van zijn vak blijkt overigens uit de meeste van zijn publicaties. Na de beschrijving van de voorfasen komt Aletrino op Charcot en Liébault en tenslotte op het tweemanschap A. W. van Renterghem en Fr. van Eeden. Het is als geheel een helder en instructief betoog.

Marijke Stappert-Eggen tekent aan dat de 'schrijfdatum' (= datum van ontstaan) niet bekend is. Daarentegen weten we wèl dat Fr. van Eeden op 19-1-1888 voor het genootschap 'Oefening in Wetenschappen' te Haarlem een voordracht hield onder de titel: 'De psychische geneeswijze'. Ze is gepubliceerd in 1894 met een noot van de auteur dat hij in grote lijnen achter de stof staat. Van Eeden legt uit waarom hij zijn onderwerp psychische geneeswijze genoemd heeft en dat hypnotisme door hem als het voornaamste wordt beschouwd. Het artikel van Fr. van Eeden is uitvoeriger, diepgaander en wetenschappelijker dan dat van Aletrino. Aletrino noemt het verschijnsel post-hypnotische suggestie, maar gaat er verder niet op in. Van Eeden behandelt het begrip wel. In het laatste deel (III) beschrijft Aletrino een bezoek aan de kliniek

van Van Renterghem en Van Eeden in 1889, gelegen aan de Keizersgracht bij de Reestraat te Amsterdam. Aletrino heeft waarschijnlijk geen persoonlijke ervaring met hypnose als therapie verworven. Behalve uitvoerigheid en diepgaande behandeling treft ons in Van Eedens artikel dat we de vakman als het ware aan het werk zien, de man die zijn vak verstaat en daardoor uit eigen ervaring met overtuiging en 'Ueberlegenheit' spreekt.

Aletrino eindigt zijn artikel met de wens, dat de psychische geneeswijze spoedig aan onze universiteiten gedoceerd zal worden, terwijl Van Eeden wijst op het feit dat de hypnose in Frankrijk reeds vaste voet heeft veroverd, dat Charcot zijn dwaling in het openbaar heeft toegegeven en zijn collega Voisin in de Salpêtrière te Parijs grootmoedig steunt en dat de suggestieve methode in alle landen ingang begint te vinden: Italië, Zwitserland, Rusland, Oostenrijk, Engeland en Amerika, voornamelijk waar het de School van Nancy (Liébault) betreft.

Aletrino zal zijn artikel waarschijnlijk kort voor het uitspreken van de rede van Van Eeden en dadelijk na zijn bezoek aan de kliniek aan de Keizersgracht in 1889/90 geschreven hebben. We zien het: de beide geneesheren-specialisten werken parallel aan elkaar met voortdurende contacten. Het is jammer dat Aletrino de levensweg zo vroeg (1916) heeft moeten beëindigen. Misschien waren uit de samenwerking van de beide geneesheren anders nog verrassende resultaten voortgekomen, maar zoals we al zagen, Aletrino had een zwakke gezondheid. Waaraan hij precies heeft geleden weten we niet. Wel is zeker dat Van Eeden vrij goed op de hoogte was en dat deze te zamen met Aletrino's vrouw, mevr. Aletrino-van Stockum, heeft getracht hem voor verslaving aan morfine te behoeden, hetgeen niet gelukt is.

In 1909 had Aletrino om gezondheidsredenen reeds zijn ontslag als gemeentearts ingediend en zich in Chernex sur Montreux (Zwitserland) gevestigd. Behalve kritiek op literair werk en op zijn vakgebied (criminologie) schreef hij over Napoleons laatste levensjaren op St. Helena. Het werk is een politiek historisch en medisch historisch werk.

Heel duidelijk wordt zijn lijden ons eigenlijk alleen door zijn strijd tegen pijn en morfinisme, in welke strijd Van Eeden en Jupie van Stockum het meest betrokken waren. Op het einde van zijn leven was Van Eeden de enige geneesheer aan wiens aanwezigheid, aandacht en adviezen Aletrino waarde toekende.

Leopold Aletrino vermeldt dat Arnold Aletrino in 1916 'na een kortstondige ziekte, die evenwel reeds lange jaren zijn lichaam had ondermijnd' (nierziekte) stierf. Hij werd in Lausanne gecremeerd in aanwezigheid van zijn vrouw, haar zuster en 'enkele Hollanders'. Nadat Van Eeden het bericht van Aletrino's dood ontvangen had, schreef hij een korte necrologie. 'Weinigen die mij lief zijn, neemen bij hun heengaan zulk een groot stuk van mijn leven mee als hij.

Ik staar op den naam met het kruisje erachter – ... – en voor mij is hij

Sam ... de éénige academiëvriend, die mijn vriend gebleven is, de trouwste en meest aanhankelijke vriend dien ik van mijn jeugd af behield. (...) Deze sombere schrijver van de meest verdrietige en lugubere boeken, die in onze taal geschreeven zijn, was de jooligste en levendigste, geestigste kameraad dien men zich denken kan'.

Nog een belangrijke passage uit de necrologie: 'Ik zag toen nooit in hem den letterkundige, den schrijver. En eigenlijk ook niet den medicus, hoewel het medische beroep hem toch zeer ter harte ging'.

Wat denkt Van Eeden van Aletrino's sterven? 'En nu is hij ons voorgegaan in dien oovergang, die hij met zoo nameloozen angst verbeide. Hij kon niet gelooven in een voortleven en hij wilde het toch zoograag. (...) en 'zijn denkkraft was onvoldoende om het onmogelijke van zulk een totale vernietiging te begrijpen'. Hier zien we de tragische tegenstelling tussen de vrienden in zijn volle omvang en diepte! Van Eeden, die zeker is van een voortleven na de 'overgang' en Aletrino die zo graag had willen geloven, maar niet kon.

Slotbeschouwing

Samenvattend kunnen we zeggen dat Aletrino psychisch en somatisch veel geleden heeft door zijn verminderd gezichtsvermogen, door een nieraandoening, zijn hartklachten, zijn gordelroos, door zijn rugklachten en doordat hij tenslotte aan morfine verslaafd raakte. Psychisch heeft hij geleden door een waarschijnlijk endogene depressie en een opvoeding die hem tussen wal en schip plaatste, onzekerheid en grote behoefte aan begrip. De vrees voor de dood werd een obsessie waaronder hij zijn gehele volwassen leven geleden heeft.

Hij was zeer sensibel en voelde zich meer aangetrokken tot vrouwen dan tot mannen. Wat dacht Aletrino van vrouwen? De vrouw, als zij goed was, was hem iets heiligs, een voorwerp van diepe verering. Deze opvatting betekent stellig een raakvlak tussen de vrienden. Hoe zijn eerste huwelijk geweest is, weten we niet zeker. Onder het plotseling sterven van zijn vrouw heeft hij zeer geleden. Waardoor Rachel Aletrino-Mendes da Costa tot haar wanhoopsdaad kwam, is niet duidelijk. Ze was een zwak vrouwtje, zowel geestelijk als lichamelijk. Kinderen had ze niet, welk gemis tot haar nood bijgedragen kan hebben. Aletrino zelf was zeer werkzaam en wijdde zich 's zondags aan literatuur en wetenschap.

Hoe het komt dat Aletrino speciaal een voorvechter werd op seksueel en sociologisch terrein (uranisme, prostitutie, celstraf e.a.) kunnen we op enkele punten vermoeden. K. Joosse wijst op Aletrino's relatie tot Jacob Israël de Haan en diens boek 'Pijpelijntjes' (1904) waaruit weliswaar géén homoseksualiteit blijkt, maar waaruit toch een zekere affiniteit geconcludeerd kan worden. Daartegenover kan men wijzen op het feit dat Aletrino zich steeds tot zwakken, zieken, misdeelden en gevangenen aangetrokken voelde, en dat hij als gemeentearst te Am-

sterdam uiteraard veel ellende gezien heeft. Leopold Aletrino deelt mede dat Aletrino als arts liever vrouwen dan mannen behandelde, wat evengoed op aantrekkingskracht tot de andere sekse als op genegenheid voor zwakken kan wijzen. Maar tenslotte heeft hij drie vrouwen in zijn leven betrokken: Kitty v. Vloten, Rachel Mendes da Costa en Emilia Julia van Stockum.

In zijn literatuur komen bijna uitsluitend vrouwen uit de verf.

De literatuur diende Aletrino duidelijk als uitlaat voor diep-pessimistische gevoelens en hij gebruikte dit middel in een heel eigen stijl. Frans Coenen spreekt van 'ontstellend zuivere uitbeelding voor de pijnen van hen die aan het leven lijden'. Leopold Aletrino merkt op dat in Aletrino's oeuvre geen enkele dialoog voorkomt, welk symptoom doet denken aan diepe eenzaamheid en grote kwetsbaarheid van een te zeer gepijnigd gevoelsleven. K. Joosse, Wam de Moor, maar ook Leopold Aletrino menen dat Arnold Aletrino aan zelfkwelling, koestering aan verdrietige gevoelens, een soort masochisme dus geleden moet hebben. Door bovengenoemde kenmerken: literatuur als uitlaat, ontbreken van dialoog lijkt me hun opvatting gedeeltelijk tegengesproken. Bovendien kon Aletrino heel geestig zijn en in gezelschap van vrienden uitbundig schateren. Het lijkt ons een poging om een zware psychische druk te doorbreken, een strijd dus eerder dan een koestering.

Na zijn vertrek uit het vaderland (februari 1909) heeft Aletrino geen literaire kunst meer voortgebracht. Hij beperkte zich tot wetenschap en kritiek. Opmerkelijk is echter zijn laatste werk *Napoleon's laatste levensjaren*, waarin het verblijf van Napoleon op St. Helena, zijn ziekte en sterven beschreven worden; lijden, psychisch door intriges en somatisch door een leverziekte en later maagcarcinoom beslaan ongeveer 300 bladzijden. Het is een politiek historisch en medisch historisch werk.

Fr. van Eeden schrijft in de eerder genoemde necrologie: 'Sam was een helden-vereerder, al beweerde hij zelf het teegendeel van een held te zijn en zijn leeven lang een voorwerp van zijn hartstochtelijke bewondering'. De samenhang tussen auteur en onderwerp wordt door deze woorden heel duidelijk, of Frederik van Eeden die samenhang gezien heeft is niet zeker.

Wat is waar? De beide vrienden hebben aan een echte cultuur gebouwd, cultuur in de betekenis van het typisch menselijke, dat is waar. Als pioniers op voor hun tijd nog weinig betreden paden hebben ze zich verdienstelijk gemaakt.

Noten

1. Kees Joosse; Bijdrage *Bzzlletin* 99, 1982, blz. 3-37 en 58-64.
2. Aletrino's biografie door K. Joosse zal binnen afzienbare tijd verschijnen.
3. Door welke samenloop van omstandigheden en veelheid van psychische

aspecten Fr. van Eeden naar de overgang tot het katholicisme toegroeide, is een boeiend hoofdstuk en een aparte studie waard: zie C. M. Verkroost MC nr. 37/1982 Frederik van Eeden een moeilijke periode in zijn leven en Paul's Ontwaken MC nr 50/1982, C. M. Verkroost.

4. K. Joosse, Arnold Aletrino, pessimist met perspectief, *Maatstaf* 1982 nr. 5 blz. 61-77, en Bijdrage *Bzzlletin* 99, blz. 3-25.

5. Heinrich Daniël Jochim Hertz (1832-1916) was hoogleraar voor anatomie te Amsterdam (GU 1867-1896).

6. Frederik van Eeden, *Langs den weg* (verspreide opstellen), Romen en Zonen, Roermond (1916). (Vgl. ook Frederik van Eeden, *Dagboeken*, uitgegeven door het Frederik van Eeden Genootschap en toegelicht door dr. H. W. van Tricht, deel I, II en III (1911-1918).

7. Marijke Stappert-Eggen, bijdrage *Bzzlletin* 99, 1982, blz. 108-115.

* *Bzzlletin* bevat een groot aantal uitstekende artikelen over Aletrino met uitvoerige literatuur, o.a. het gesprek met E. d'Oliveira, blz. 80 vgl.

C. M. Verkroost

'A friendship between two pioneers in the fields of medicine, psychiatry and sociology'; Frederik van Eeden and Arnold Aletrino.

Frederik van Eeden and Arnold Aletrino were friends from the beginning of their study in medicine in Amsterdam. They influenced and helped each other until Arnold Aletrino's death (1916), and the traces of their mutual help and influence are clearly to see in Van Eeden's life later on. The traces concern both: sciences and human life.